

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xatirə Kitabı redaksiyası ilə "Bakı-xəbər" qəzetinin birgə layihəsi əsasında "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriyasından "İgid ömrü" adlı növbəti kitabı çapa hazırlayırıq. Kitab Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Salah oğlu Rüstəmovun vətənpərvərlik nidalı həyat, döyüş, qəhrəmanlıq yollarından bəhs edir.

(On yeddinci yazı)

İbrət məqamlarının zərb-məsəli...

Füzuli qəhrəmanlığının sorağıyla müxtəlif ictimai statuslu xocaları arayıb-tapıram. Hamısı da Xocalının müdafiəsinin təşkilində bilavasitə iştirakçı olmuş və 26 Fevral Xocalı Soyqırım gecəsinin dəhşətlərindən keçmiş adamlardır. Bu insanların böyük əksəriyyətinin həyatda sağ qalması, bu günümüzdə gəlib yətməsi bir çox hallarda dəqiqənin, saniyənin, anın yaratdığı şansların hesabına mümkün olub. Bunu Allahın lütfü kimi də, bütöv bir mahalın əhalisinin Allah-təalanın tamamilə qırılmaqdan, məhv olmaqdan qurtuluşu kimi də dəyərləndirmək olar. Onların sağ qalması bəzi hallarda tarixdə baş vermiş möcüzələrlə də müqayisə olunadır. Budəfəki müsahibim də Xocalı qətliamı gecəsi postda olması səbəbindən Xocalını səhər üzü tərk etməyə məcbur olmuş, hazırda Xocalı rayon icra hakimiyyəti aparatının başçısı Şahmar Usubovdur. Şahmar müəllimin Füzuli haqqında kitab yazıldığını eşidən kimi sevincək, həvəslə "mən də Zamin bərsində danışmaq istəyirəm" söyləməsi bizim onunla Bakıda Xocalılar üçün ayrılmış qərrahda görüşümüzdə vəsilə oldu. Həmsöhbətim Füzulinin qoçaq və mərd olmasının səbəblərini qandan-gəndən gəldiyini söylədi və bu qanın-genin təsdiqini əsaslandıraraq, el arasında "dəhşətli yuxu" kimi xatırlanan, ibrət məqamlarında zərb-məsələ çevrilən hadisələrdən birini nəql etdi:

- Zamingilin əsl Dərələyəzli idi. Laçında Alaqaşlı Kərim kişi deyirdilər, onun nəvəsidir. Hələ Kərim kişinin qoçaqlığı, mərdliyi və ağsaqqallığı ilə bağlı ibrətə çevrilmiş bir çox nüanslar bizim ellərdə dillər əzbərinə çevrilmişdi. Təxminən

ötən əsrin 30-cu illərində Kərim kişi gəlib dediyimiz Alaqaşda məskunlaşdı. Həmin yer dağların arasında, 1700 metrə qədər dərinlikdə yerləşir. Şuşadan da hündürdədi. Tək-tük yaşayışı olan bir kənd idi. Kənddən digər yaşayış məskənlərinə qədər olan məsafə 30-40 kilometr olardı. O zaman bu kənd cəmi 5-10 evdən ibarət olur. Onların əslən Dərələyəzdən olan kolxoz sədri ilə Kərim kişi bir gün at çapışdılar. Kərimin atı sədrin atını keçir. Sədr göstəriş verir ki, o at ölməlidir. Bu əsnada baş verən faciənin sonrakı ardıcılığını mən uşaq yaddaşımdan xatırlayıram. Hadisə baş verib 60-cı illərdə, 6-7 yaşım olanda. Sədr hökm edir böyük oğluna ki, gedib tövlədə o atın ayağını balta ilə vurmalsan. Oğlan deyirdi gedib tövlənin arxasından girdim içəriyə, ata yaxınlaşanda at mənə baxıb necə ağladısı, vurmağa ürayım gəlmədi, qayıtdım geri. Ancaq atası onu "sən kişi deyilsən, qeyrətin yoxdu" və başqa təhqiramiz sözlərlə məzəmmət edərək növbəti dəfə tövləyə girməyə və atın ayağını balta ilə kəsməyə vadar edir. Bundan bir həftə keçməmiş oğlanın özünün üstünə ağac düşərək onun ayağını sındırmışdı. Allahın işinə baxın! Onlar Laçında, biz isə Xocalıda yaşayırdıq. Oğlanı gətirdilər bizə, aparıldı Xankəndinə, həkimlər baxdı, oğlanın ayağını topuqdan yuxarı kəsməli oldular. Sağaldı, apardılar Laçına, bir az keçdi, dedilər "qanqrena" edib ayaq, bu dəfə ayağı yarıdan kəsməyə məcbur oldular. Atı isə tövlədən çıxarıb güllələdilər. Çünki atın ayağı sındırı, ya kəsildimi, o heç vaxt bitişməz. Əlqərəz, onun beş gün də keçən kimi oğlan dünyadan köçdü. Hamımız sarsılmışdıq bu

İgid ömrü

Şahmar Usubov: "Zamin ermənilərdən qisas almağı özünün həyat tərzinə çevirmişdi"

faciədən. Həyatın bu üzünü mən görmüşəm. Atın nə günahı var idi ki!.. Sadəcə dağlarda-dərələrdə yaşayanlar üçün o vaxtların əsas minik vasitəsi at olardı, həmişə Kərim kişi kimi qoçaq adamlar da öz adlarına uyğun atlar minərdilər o zamanlar. Deyirlər Allah-təala gec eləyir, güc eləyir...

- Heç gec də eləməyib bunun cavabını...

- Əlbəttə, heç gecikmədi də... Amma heyf o oğlandı! Oğlan istedadlı bir uşaq idi. Ağdamda musiqi məktəbində rəhmətlik məşhur xanəndə Əbülfət Əliyevlə bir yerdə oxuyurdular. Toylara, el şənliklərinə də gedirdi onunla birgə. Pis oğlan deyildi. Atasını onu bu işə məcbur eləmişdi. O da uşaq idi, atasının sözündən çıxma bilməmişdi, nəticədə belə bir faciə gəldi başlarına. Kərim kişi isə yaxşı adam kimi, sülh adamı kimi, hamıya kömək edən adam kimi ad çıxarmışdı. Onun nəvəsi Zaminə də bax belə gözəl xüsusiyyətlər cəmlənmişdi. Üstəlik qoçaqlıq, igidlik, qəhrəmanlıq... Zaminin qəhrəmanlığının belə tez üzə çıxmağına səbəbsə Qarabağ hadisələri, onun fonunda Xocalıdakı o çətin durum böyük rol oynadı. Zamin ermənilərin haqsızlıqları, vicdansız hərəkətləri qarşısında bir an da dinc dayanmayırdı. Oğlan sanki ermənilərdən qisas almağı özünün həyat tərzinə çevirmişdi. Gözündə qorxu əlaməti görünmürdü. Mən onların Xocalıya ilk gəldiyi günləri xatırlayıram. Bacı-qardaş Xocalıda məskunlaşanda valideynsiz idilər. Elə bil ki, Xocalı üç para kənddən ibarət idi. Mən özüm yuxarı kənddən olsam da, həyat yoldaşım məktəbin bufetində işlədiyindən, işdən gələndə mütləq məktəbə dönerdim. Burda isə bu uşaqları göürdüm. Xocalı da o zaman elə böyük deyildi. Üç kənd bir yerdə 300 təsərrüfatdan ibarət idi. Onların yaşadığı kəndə, burda Dərələyəz deyirdilər, əsasən dərələyəzlilərin yerləşdiyi ərazi sayılırdı ki, Kərim kişi də bunların əhatəsində, amma kəndin kənarında ev tikmişdi.

Yaşda uşaq, döyüşdə qoçaq Füzuli

Şahmar müəllimdən Xocalının "Dərələyəz" hissəsinin necə yarandığı barədə də bilgiləri alıram. Bəli olur ki, bu kəndə camaat Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından ermənilərin zülmündən xilas olmaq üçün köç edərək 1922-23-cü illərdə gəlib yığılmağa başlayıblar. Həmsöhbətimin atasıgil də burada ilk məskunlaşanlardan olub. Əvvəllər onların gəlişinə qədər bu ərazidə dustaqlar, hərbcilər yaşayırmış. Deyir xatırlayıram ki, hərbcilərin kazarmalarından birini saxlayıb kluba döndərmişdilər, biz orda filmlərə tamaşa edirdik. Camaatın bir hissəsi isə indiki Naxçıvanda - Şərurun kəndlərində qalıb yerləşmişdilər. Bu faktlar təbii ki, bizlər üçün maraqlıdır. Burda oxucuların diqqətinə həm də ona görə çatdırmağı vacib bilirəm ki, Kərim kişinin nəsli də eyni aqibəti yaşayaraq gəlib bu ərazilərə çıxıbmiş. Ardıcılıq tutan oxucular bunu bilməklə yanaşı, Xocalının yerləşməsi və zamanla böyüməsi faktlarına da diqqət yetirmiş olacaqlar. Şahmar müəllim bu tarixi məqamları dilə gəirdikdən sonra yenidən ayrılmaz tələrlə biri digərinə bağlı olan Füzuli-Xocalı mövzusunda qayıdırıq:

- Füzuliyə gəldikdə isə, o, çox dəliqanlı bir gənc idi. Elə harda bir hadisə olurdusa, Füzuli mütləq orda tapılırdı (bu fikri az qala bütün həmsöhbətlərim Füzuli haqqında söyləyiblər - N.Z.). Bilirsiniz, bunun səbəbi nəydi? Ona görə yuxarıdakı fikirləri sadaladım ki, vətənpərvərlik hissələrinin Füzulinin qanında-genində olmağı haqqında soydaşlarımızda tam təsəvvür formalaşmış olsun. Onun qabağını almaq mümkün olmurdu bəlkə bu və ya digər əməliyyata gətirməsin. Mümkün deyildi bunlar. Kimsə onu çəkəndirə bilməzdi. Tutduğu yoldan da dönmə deyildi. Bir neçə dəfə tutuldu, yaralandı, amma sonadək heç bir əməliyyatdan qıraqda qoymadı özünü. Mənim də Əfəndinin iki il döyüşmüş bir qardaşım var idi. O da

Füzuli kimi iki günlə, üç günlə yoxa çıxırdı, gedirdi erməni öldürürdü, ya başqa bir ziyanlıq vururdu ermənilərə. Amma o, Füzulidən fərqli olaraq zabit idi, döyüş keçmişdi, iki il vuruşmuşdu, yolu-yolacağı bilirdi. Füzuli həm yaşca uşaq idi, orta məktəbi təzə bitirmişdi, həm də belə təcrübələrdən keçməmişdi axı. Buna baxmayaraq, o da eyni hərəkətləri edir, ermənilərə tutarlı cavablar verir, yeri düşdükcə onlara qan uddururdu. Yadımdadı ki, Xankəndi ilə Bakının arasındakı "vosem-şestoy", yəni 86-cı kilometr (nəhayət, bu yerin 86-cı kilometr anlamını daşımamışdı deyə qısqaldım) bildim Şahmar müəllimdən. Deməli, Xankəndindən Bakıya tərəf yola çıxanda 86-cı kilometrə yerləşmiş bu "vosem-şestoy" - N.Z.) deyilən bir yer vardı, Xocalının küncündə yerləşirdi, getdikləri orda yeməxanəni yandırdılar, qaçdılar gəldilər. O zaman da rusların burda hökmranlıq edən vaxtları idi, əslində rusların adı altında elə ermənilərin. Bax, onda gəlib kəndi nə qədər axtardılar, heç kimi tapmadılar. Sonra onun Ağdama təkbaşına gecələr gedib-gəlməyini, silah-sursat gətirməyini xatırlayıram. Elə düz də edirdi ki, tək yola çıxmağı xoşlayırdı. Çünki cüt gedənlərin sirri qoruması da çətin olur.

- Füzuli də bir neçə dəfə yolunu dəyişməyə məcbur olubmuş. Deyirmiş satqınlar satırlar onu, ermənilər duyuq düşür-filan...

- Düzdü. O meşələri, dağ-dərəni yaxşı tanıması səbəbindən yolları da dəyişə bilirdi.

- Şahmar müəllim, 26-sı gecəsi uğurlu bələdçiliyi yolları, ciğirləri yaxşı tanıması səbəbindən baş tutub yəqin...

- Əlbəttə. Onun daim gedib-gəldiyini çox az adam bilirdi. Amma mən də vardım o sırada. Bunu mümkün qədər gizli saxlamağa çalışırdıq. Həm deyirdiniz kimi o satqıncılıqlar səbəbindən, həm də söhbətin silah gətirilməsi ilə bağlı olması səbəbindən. Onun bu gedişlərini evdə oturan kimsə təkrarlama bilməzdi axı.

- Kətiyin tut bağlarında müxtəlif vaxtlarda xeyli erməni zərərsizləşdirib öldürüblər...

- Bəli. O əraziləri qarış-qarış tanıyırdıq. Atam xəstə olduğundan biz hələ uşaq-lıqdan o dağlara odun gətirməyə gedib-gəldik. Buna baxmayaraq, mən yəndə Xocalıdan çıxanda yolu düzgün tapa bilməmişdim, baxmayaraq ki, bu əraziləri metr-metr tanıyırdım. 26-sı gecəsi mən postdaydım. Bizim kənd ən yuxarı istiqamətdəydi Xocalının. Saat 10 tamamda postu tərk edəndə mən gəldim evləri bir-bir gəzdim ki, görüm vəziyyət necədi. İçəriyə doğru uzaqlaşdıqca gördüm ki, arxada evlər bir-bir yanır. Yanımızda arvad-uşaqla olanlar vardı. Onları qabaqca buraxmışdıq ki, gedib ailələrini apar-sınlar. Mən tək idim. Gəldik meşəyə çatanda illərlə burda cala heyvan otarmış, ot çalmış, odun daşmış adamlar deyirdilər ki, bilmirik bura haradır, biz hara düşmüşük, tanış deyil bu yerlər bizə. İnsanlar özlərini ələ alıb fikirlərini toparlaya bilmirdilər o vəziyyətdə.

Mən isə tək gəlmişdim. Xocalı faciəsindən bir gün sonra. Çayıb gedib çıxmışdım Martuniyə (Xocavənd rayonunun ərazisi - N.Z.). Bir də baxdım ki, ermənilərin "Ana harayı" heykəlinin böyründəyəm, mən hara gəlib çıxmışam. Təzədən ordan qaçıb gəlib çıxdım Xocavəndə. Dumana düşmüşdüm.

- Həmin gün qar yağmışdı. Duman da var idimi?

- Həm qar var idi, həm də duman. Qar kəsən kimi duman başlayırdı. Duman imkan vermirdi ki, insanlar hərəkət ələsin. Duman çəkildə baxdım ki, saat dördüdü, mən gəlib hara çıxmışam?! Girdim ermənilərin qoyun fermasında samanın içində gizləndim.

- Tamamilə tək idiniz?

- Bəli, tək idim. Səhər durub istiqaməti tutdum gəldim girdim Ağdama. Yəni, insanların çox qırılmasına səbəb dumana, qara, çovğuna düşməkləri oldu. Üstəlik ailə ilə gəlmək də çətin idi.

Nəzirməmməd Zöhrabli
jurnalist-publisist